

CRONICA EPIGRAFICĂ A ROMÂNIEI (XVII, 1997)

de CONSTANTIN C. PETOLESCU

Anul epigrafic 1997 nu prezintă realizări remarcabile. Două volume de inscripții (cel privitor la Apulum, întocmit de I. Piso, precum și vol. II din culegerea noastră de inscripții externe) întârzie să vadă lumina tiparului din cauza lipsei fondurilor pentru publicații.

Cronica prezintă în continuare studiile epigrafice și principalele descoperiri rezultate din parcurgerea unor publicații și culegeri de studii apărute în cursul anului 1997, dar și unele din anul precedent (revista *Pontica* 28–29, 1996) sau chiar mai vechi (vezi nr. 733–734). Inscripțiile publicate în revista SCIVA (inclusiv cele din seria *Καλλιτιανά* de Al. Avram, care pregătește volumul V din ISM cuprinzând inscripțiile de la Callatis) vor fi doar menționate.

A) DACIA

Bibliografie – Generalități

721. *Civilizația romană în Dacia*, Cluj, 1997 (coordonator Mihai Bărbulescu).

Culegere reunind comunicările prezentate la simpozionul *In memoriam Ioannis I. Russu*, desfășurat la Muzeul de istorie din Turda, la 18 noiembrie 1995. Dintre studiile interesând cronica noastră, reținem:

– C. C. Petolescu, *Dacia răsăriteană și Moesia Inferioară pe timpul domniei lui Marcus Aurelius* (p. 52–59; variantă: *Din istoria Daciei romane II. Anceps periculum. . .*, Lumea veche 2, 1996, p. 211–217);

– I. Bajusz, *Inscripția CIL III, 836 și realitatea arheologică (Date preliminare privind amfiteatrul de la Porolissum)* (p. 92–101);

– V. Moga, *Un nou fragment de diplomă militară* (p. 102–106; în această cronică, nr. 738);

– Doina Benea, *Epigraphica* (I) (p. 107–118; două inscripții au fost deja prezentate în seria XIV–XV, nr. 673–674; a treia, în prezenta serie, nr. 736);

– R. Ardevan, *Equus Romanus equo publico. Asupra unei inscripții de la Tibiscum* (p. 119–129; în această cronică, nr. 737).

722. *Beiträge zur Kenntnis des römischen Heeres in den Dakischen Provinzen* (ed. N. Gudea), în *ActaMN* 34/1, 1997, publicație apărută cu ocazia celui de-al XVII-lea

SCIVA, tomul 49, nr. 3–4, București, iulie–decembrie 1998, p. 277–289.

Congres internațional de studii asupra frontierelor Imperiului roman, Zalău, septembrie 1997; reținem:

– Doina Benea, *Cohors I Brittonum ∞ Ulpia torquata pia fidelis civium Romanorum* (p. 45–52);

– N. Gudea, *Beiträge zur Militärgeschichte von Dacia Porolissensis. 5. Die Cohors I Hispanorum quingenaria* (p. 53–65);

– C. C. Petolescu, *Die Auxiliareinheiten im römischen Dakien* (p. 67–141; traducerea repertoriului trupelor auxiliare din SCIVA 46, 1995, 1, p. 35–49 și 3–4, p. 237–275; 47, 1996, 1, p. 21–38).

723. Sylvie Dardaine, *Dédicaces religieuses et itinéraires géographiques. Le procurateur C. Sempronius Urbanus et la Bétique à la fin du IIe siècle après J.-C.*, Ktema 21, 1996, p. 295–304.

Acest personaj este cunoscut dintr-o inscripție de la Ostia (CIL XIV, 4503 = AnnÉp, 1912, 240), ca *subpraefectus vigilum*, precum și mai multe inscripții din Dacia: de la Ampelum (CIL III, 1298 = IDR III/3, 316) și Ulpia Traiana Sarmizegetusa (CIL III, 7918 = IDR III/2, 272; AnnÉp, 1933, 15 = IDR III/2, 231; AnnÉp, 1933, 16 = IDR III/3, 209; I. Piso, ZPE 50, 1983, p. 235–238 = AnnÉp, 1983, 825–829), ca *procurator Augusti* al Daciei Apulensis (pe timpul domniei lui Commodus). Pornind de la opinia lui I. Piso, anume că închinarea către *Mars Singilis* (divinitate din Baetica; prima atestare a acestui epitet geografic) sau *Apollo Grannus* și *Sirona* sunt în legătură cu etapele carierei acestui cavaler, Sylvie Dardaine consideră că Sempronius Urbanus a exercitat și alte sarcini în Baetica și într-o altă provincie occidentală a Imperiului.

724. D. Protase, *Orizonturi Daco-Romane*. Cluj, 1995; reunește un număr de studii privitoare la istoria Daciei romane, dintre care reținem:

– *Le coorti I Hispanorum milliaria e I Ubiorum in Dacia*, p. 90–94 (= Dacia, N. S. 6, 1962, p. 505–508);

– *Legiunea III Flavia la nordul Dunării și apartenența Banatului și Olteniei de vest la provincia Dacia*, p. 95–122 (= ActaMN 4, 1967, p. 47–72);

– *Elemente etnice trăce și illire în ala II Pannoniorum din Dacia*, p. 145–149 (= SCIV 19, 1968, 2, p. 339–344);

– *Troupes auxiliaires originaires des provinces germaniques dans l'armée de Dacie*, p. 222–228 (= Dacia, N. S. 17, 1973, p. 323–328);

– *«Exercitus Daciae Porolissensis» et la défense de la frontière septentrionale de la Dacie*, p. 229–236 (= Actes du IXe Congrès international d'études sur les frontières romaines, Mamaia, 6–13 septembre 1972, București–Köln–Viena, 1974, p. 227–233);

– *Illiri în Dacia romană pe temeiul datelor epigrafice*, p. 287–293 (= SCIVA 29, 1978, 4, p. 497–503);

– *Considerații privind antroponomastica traco-dacică și originea etnică a purtătorilor din inscripțiile Daciei romane*, p. 333–339 (Revista Bistriței 8, 1994, p. 35–39);

– *Observații privind inscripția „creștinată” de la Napoca*, p. 349–354 (SCIVA 36, 1985, 4, p. 332–337).

725. D. Protase, C. Gaiu, G. Marinescu, *Castrul roman și așezarea civilă de la Ilișua, Bistrița*, 1997: rapoartele de săpături, însoțite de un catalog al descoperirilor monetare (1978–1995), rezumat francez și planșe (desene; fotografiile de monede).

Pentru cronica noastră, reținem ștampilele alei *Frontoniana* (pl. 85/1–4), o inscripție a aceleiași trupe (vezi în cronica noastră, seria V, 350), un fragment de altar cu inscripție (descoperit cu ocazia arăturilor de toamnă, în 1989; lectura nesigură), o ștampilă tegulară *LEG*

XIII GEM / POMPONII FORTI (sic) (pl. 85/5), un opaiț **FORTIS** (pl. 40/1), o buză de *mortarium* cu ștampila [. .] **ELIANV** (scriere inversă).

726. D. Bondoc, *Câteva piese sculpturale și epigrafice aflate la Muzeul Olteniei, Craiova*, SCIVA 48, 1997, 3, p. 271–275: cinci fragmente de inscripții pe piatră provenind de la Sucidava, Teacănu (com. Sălcuța) și Cioroiu Nou (ambele în jud. Dolj), alte două cu loc de descoperire necunoscut; cel mai important ni se pare fragmentul de la Cioroiu Nou (după părerea noastră, rupt dintr-un altar votiv), menționând legiunea **IIII Flavia**.

727. R. Ciobanu, *Mestrius Martinus: un pictor din Dacia romană*, Apulum 34, 1997, p. 169–176 (discuție pe marginea inscripției CIL III, 1005 de la Apulum).

728. Cl. L. Băluță, *Tipuri de ștampile tegulare inedite descoperite la Apulum. II. Ștampile fără antroponim*, Apulum 34, 1987, p. 133–196 (seria precedentă: *Ștampile tegulare militare inedite descoperite la Apulum. I. Ștampile cu antroponim*, Apulum 32, 1995, p. 205–229). Vezi și mai departe, nr. 740.

729. M. Drâmbărean, *Inscripții pe materiale ceramice descoperite la Partoș*, Apulum 34, 1997, p. 197–200: opaiț *bilychnis* cu ștampila **IEGIDI**, opaiț *monolychnis* cu ștampila **MVRR** (foto): ștampilă pe cărămidă [*Le*]g. **XIII Ge. / [Fl.] Martini**.

730. Diplome militare de proveniență necunoscută, recent publicate:

– Johannes Nollé, ZPE 117, 1997, p. 269–274: diplomă datând din 20 august 127, cuprinzând trupele auxiliare din Britannia (8 *alae* și 27 *cohortes*); posesorul diplomci este un fost pedestraș din cohors II Lingonum: *ex pedita Itaxae Stamillae f. Daco*;

– Diplomă înregistrând 13 trupe auxiliare din armata Daciei Inferioare: mai departe, nr. 731;

Diplomă (într-o colecție privată din Berlin) datând din 23 martie 178, cuprinzând 21 de trupe auxiliare din armata Britanniei, acordată unui veteran al cohorței VII Thracum: *Thiodo Rolae fil(io) Daco* (RMD, 1994, nr. 184).

Inscripții recent publicate sau revizuite

731. Diplomă militară, *tabella I*; textul reconstituit pe baza textelor de pe *extrinsecus* și *intus*.

P. Weiß, ZPE 117, 1997, p. 243–246.

Imperator Caesar divi Traiani Parthici filius divi Nervae [nepos T]raianus Hadrianus Aug(ustus) pont(ifex) maxim(us), [tribun(icia) po]test(ate) XIII, co(n)s(ul) III, p(ater) p(atriciae), proco(n)s(ul), equitibus et peditibus qui militaver(unt) in alis III et vex(illatione) [equit(um) Illyr(icorum) et coho(rtibus) VIII] quae appell(antur) (1) I Astur(um) et (2) His[pan(orum) et (3) I Cl]au[d(ia) Gallo]r(um) Capiton(iana) et (1) I Flav(ia) Commag(enorum) [et (2) I Aug(usta) Nerv(ia) Paclensis B]ritt(onum) (milliaria) et (3) I Tyrior(um) sagittariorum) et (4) I [Bracaraug(ustanorum) et (5) I Hispan(orum) v]eter(ana) et (6) II Flav(ia) Numid(arum) et (7) II Fl(avia) [B]ess(orum) et (8) II Gallor(um) et (9) III Gallor(um), et sunt [in Dacia] Infer(iore) sub Claudio Constante, quin(is) [et vicen(is) plur(ibusve)] stipend(iis) emerit(is) dimis<si>s h[onesta missione]

quorum nomin(a) subscr(ipta) sunt, ips(is) liber(is) posterisq(ue) eorum [civitatem dedit et con]jub(ium) cum uxoribus, quas tunc [habu]iss(ent) cum e[s]t civit(as) [iis] data, a[u]t siq(ui) cael[ibes essent cum iis quas] post(ea) dux[issent] dumtax(at) sin[guli singulas].

Diploma prezintă unele erori de gravare, în special pe *extrinsecus*: r. 4 VEA, evident *vex(illatione)*, 11 *DIMISVS*, pentru *dimissis*.

Diploma datează între 10 decembrie 129 – 9 decembrie 130. Din titulatura împăratului Hadrian remarcăm prezența titlului de *proco(n)s(ul)*, absent în diploma CIL XVI 74 (din 18 februarie 129) și 75 (= IDR I, 10; 22 martie 129).

Constituția imperială înregistrează 13 trupe din armata Daciei Inferioare (3 *alae*, o *vexillatio* de călăreți și 9 *cohortes*; vezi C. C. Petolescu, SCIVA 46, 1995, 1, p. 35 și urm., nr. 2, 7, 9; SCIVA 46, 1995, 3–4, p. 237 și urm., nr. 19, 20, 24, 29, 36, 39, 41, 50, 58; SCIVA 49, 1996, 1, p. 31, nr. 65), dintre care șase (*ala I Hispanorum, vexillatio equitum Illyricorum* și cohortele *I Hispanorum veterana, II Flavia Numidarum, II Flavia Bessorum, III Gallorum*) sunt menționate și în diploma din 22 martie 129 (CIL XVI, 75 = IDR I, 10) a aceleiași provincii; aceste trupe sunt de asemenea înregistrate în diploma din 13 decembrie 140 (IDR I, 13 = RMD, 39) (cu observația că vexilația menționată mai sus devenise între timp *numerus*).

În ceea ce privește pe Claudius Constans, procuratorul-gubernator al Daciei Inferioare, personaj atestat pentru prima dată în prosopografia Daciei, editorul diplomei remarcă prezența unui omonim, *Ti. Claudius Constans*, procurator al Mauretaniei Caesariensis (CIL VIII, 9288 = 20863 și AnnÉp, 1980, 969; vezi PIR², C 842; H.-G. Pflaum, *Carrières* III, p. 1097: „entre 238 et 254”; B. E. Thomasson, *Statthalter Nordafrikas* II, p. 286; idem, LP, col. 416–417, nr. 54).

732. SVCIDAVA. Fragment de altar votiv din calcar, descoperit întâmplător la Celei (1996, de dr. Gh. Popilian). Dimensiuni: 0,30 × 0,245 × 0,255 m; litere înalte de 3 cm.

C. C. Petolescu. Fl. Bâciu, ArhOlt 12, 1997, p. 42–43.

.....
[I]ust[inus] (?)
[vot(um) pos(uit)]

733 (= II, 105; VI, 388, a–b). SVCIDAVA. Fragmente de ștampile tegulare.

Oct. Toropu, Oltenia. Studii și comunicări 6–7, 1988–1989, p. 35–37, fig. 1 (desene).

În 1979, cu prilejul cercetărilor la basilica din cetatea romano-bizantină, Oct. Toropu a descoperit un fragment de ștampilă tegulară, publicată de D. Tudor (SCIVA 32, 1981, 3, p. 423, nr. 1) cu lectura *c(ohors) IIII s(ub) c(ura) Sa[bini]?*, rectificată de noi (în cronică din SCIVA 34, 1983, 4, p. 367, nr. 105; apoi în notele epigrafice din SCIVA 37, 1986, 1, p. 106, nr. 2; vezi și p. 107, nr. 3): *[Le]g(io) VII s(ub) c(ura) Urs[aci]. . .*].

De asemenea, în cursul săpăturilor din anii 1981–1982, în aceeași zonă, Oct. Toropu a mai descoperit alte două fragmente de cărămizi, purtând ștampila . . . *CVTIOF*, respectiv . . . *VTIOF* (lățimea cartușului: 2 cm). Pe baza acestor noi descoperiri, Oct. Toropu confirmă lectura și analogiile (cu ștampilele de la Sirmium și Viminacium) aduse de noi în 1986, propunând lectura completă a ștampilei:

L(egio) VII s(ub) c(ura) Urs[aci] F(lavius) Ar]guti officina)

și traducerea: „Legiunea a șaptea Claudia prin purtarea de grijă a lui Ursacius, officina lui Flavius (?) Argutus”.

734. SVCIDAVA. Fragment de țiglă provenind din săpăturile din anii 1984–1985 din cetatea romano-bizantină, având executată o inscripție în pasta crudă, înainte de ardere. Fig. 1.

Oct. Toropu, *loc. cit.*, p. 37–39, fig. 2 (foto și desen – după care îl reproducem și noi).

Este vorba de un exercițiu de scriere: o parte din literele alfabetului. După Oct. Toropu (*loc. cit.*, nota 18), tot o parte din literele alfabetului redă și inscripția tegulară IDR II, 114 de la Drobeta.

735. Urzica (jud. Olt). Lеспе de calcar (fragment) descoperită în 1978; se păstrează aproximativ jumătatea superioară a inscripției, cuprinsă de un chenar profilat. Dimensiuni: 0,62 × 0,60 × 0,26 m. Câmpul epigrafic este lat de 0,52 m; litere înalte de 6 cm (în ultimul rând, 1 este mai mic), unele prezentând deteriorări.

C. C. Petolescu, Fl. Băciu, *ArhOlt* 12, 1997, p. 41–42 (p. 43: foto, obscură).

Fig. 2

S. Petrescu – P. Rogoza, *Banatica* 10, 1990, p. 107–136 (= *CEpR* XIV–XV, 674); I. Piso, *ActaMN* 20, 1983, p. 110–111, nr. 7 (= *CEpR* III, 227) (care observă existența unui rând martelat);

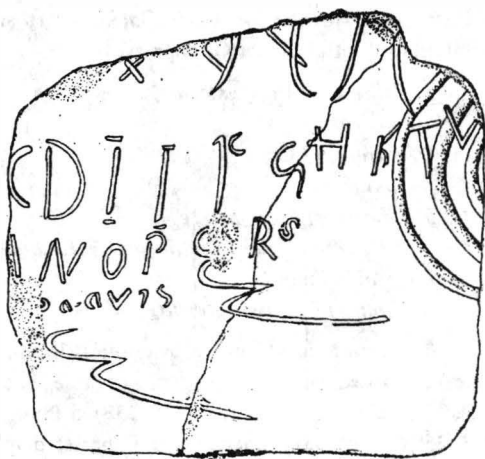

Fig. 1

D(is) M(anibus)
M(arco) Fl(avio) M(arci) fil(io)
Pap(ria) tr(bu) Epste-
lae, vet(erano) ex
5 *trib(uni) b(ene)ficiario), vixit*
[an(n)is. . . . .]

Epstela este un antroponim trac: vezi: [*L. Septimius Epstel]a d(omo) Serdica* (CIL VI, 32 536) și *M. Aur. M. f. Quir. Ettela d(omo) Scupis* (CIL VI, 32 624, c), pe *laterculi* de la Roma, precum și *Eptala* la Napoca (CIL III, 870) (cf. W. Tomaschek, *Die alten Thraker* II, 2, p. 8; G. G. Mateescu, *ED* 1, 192, p. 93, nota 4).

736 (= XIV–XV, 674). TIBISCVM. Altar de calcar descoperit în *principia* castrului mare, refolosit ulterior (după abandonarea castrului?); dimensiuni 0,82 × 0,455 × 0,23 m; publicat de S. Petrescu și P. Rogoza în 1990. La acestea se adaugă un mic fragment, publicat în IDR III/1, 184 și reluat de I. Piso în 1983. Un al treilea fragment a fost descoperit de S. Petrescu și P. Rogoza în cursul unui sondaj, în 1985, în *principia* castrului mare. Reunite de Doina Benea (v. mai jos), cu un scurt comentariu.

D. Benea, în *Civilizația romană în Dacia*, p. 110 și urm. (care observă în r. 1, spre deosebire de primii editori, un al doilea G, după AVG).

Minervae Augg(ustorum)

nostrorum

Aurel(ius) Can-
didianus,

5 *actar(ius) [coh(ortis)]*

I Vin[d(elicorum) (milliariae) eq(uitatae) c(ivium) R(omanorum)

[[Antoninian(ae)]]

v(otum) l(ibens) m(erito)

În legătură cu atribuirea inscripției, D. Benea notează: „Inscripția a fost dedicată deci Minervei, protectoare a doi Auguști, ceea ce face să intre în discuție Caracalla și Geta (211–212), Maximinus Thrax și fiul (235–238) și Philppus Arabs (244–249), Valerianus și Gallienus (253–258). Martelarea apelativului imperial denotă faptul că împărații respectivi au suferit *damnatio memoriae*, ceea ce însă în cazul lui Caracalla nu este cunoscut, deși în Britannia Inferior sunt cunoscute și inscripții având epitetul de Antoniniana martelat”; iar mai jos: „Monumentul, îngrijit realizat se încadrează în seria altarelor ridicate și produse în atelierele locale de la Tibiscum în epoca Severilor, mai precis a lui Caracalla, care probabil a și vizitat castrul și așezarea civilă de la Tibiscum, în drumul său până la Porolissum. Apelativul Antoniniana pentru cohors I Vindellicorum este documentat la Tibiscum prin tegule ștampilate (C. I. V. Ant (ANT în ligatură). ” (transcriere fidelă a textului autoarei, p. 112). [În privința supranumelui *Antoniniana* purtat de *cohors I Vindellicorum*, lectura ștampilelor citate a fost propusă de noi în SCIVA 32, 1981, 4, p. 611, nr. 72; D. Benea (nota 27) persevercăză în incorectitudine, atribuindu-și această lectură].

După părerea noastră, supranumele imperial martelat al cohortei *I Vindellicorum* nu poate fi *Antoniniana*, deoarece Caracalla nu a suferit *damnatio memoriae*: el nu poate fi legat nici de Elagabal (*Imp. Caesar M. Aurelius Antoninus Augustus*), deoarece asociatul său la domnie, Severus Alexander, a fost doar *Caesar* (în 221). Cel mai probabil ni se pare supranumele *Philippiana* – purtat de mai multe ori de trupele din Dacia (din 246, fiul lui Filip Arabul a primit și el titlul de *Augustus*).

Prin urmare, *cohors I Vindellicorum* nu a fost transferată la Râșnov (*Cumidava*), cum au încercat să demonstreze A. Alföldi și I. I. Russu (vezi AIIACluj 17, 1974, p. 46–58; IDR III/4, 221); lectura inscripției de la Râșnov, propusă de M. Macrea (AISC 4, 1941–1942, p. 234–261; idem, *De la Burebista la Dacia romană*, Cluj 1978, p. 87–97), continuă să fie valabilă: *coh(ors) VI no[va] C[umidavensis]*.

737 (= CIL III, 7996 = IDR III/1, 133). TIBISCV. Altar de calcar; câmpul inscripției cu grave lacune în r. 1–2, precum și la începutul și sfârșitul rândurilor.

CIL (III, 7996), r. 6, completează: *q(uondam) e(quitis) [R(omani) / equ]o publico*; Cl. Nicolet (în *Hommages Marcel Renard II* [Latomus 102], Bruxelles, 1969, p. 555–556, nota 4) propunea *Q(uirina)*, iar în continuare *e[qu]o publico* (IDR III/1, 133 ignoră aceste observații).

După R. Ardevan, *Civilizația*, p. 119–129 (cu două desene, propuneri de reconstituire): „Credem că soluția problemei este o banală eroare de lapidar. La sfârșitul r. 6, în fața lui *e[quo] publico*, există toate literele pentru abrevierea EQ R, dar ele au fost inversate (QER). Asemenea „accidente” se mai cunosc în epigrafia epocii. Prin urmare, citim în r. 6–7 *eq(uiti) [R(omano) e[qu]o publico*. ” (p. 123).

738. APVLVM. Fragment de diplomă militară (colțul stâng inferior) (*tabella II*), 79 × 68 mm. Muzeul Unirii, Alba Iulia.

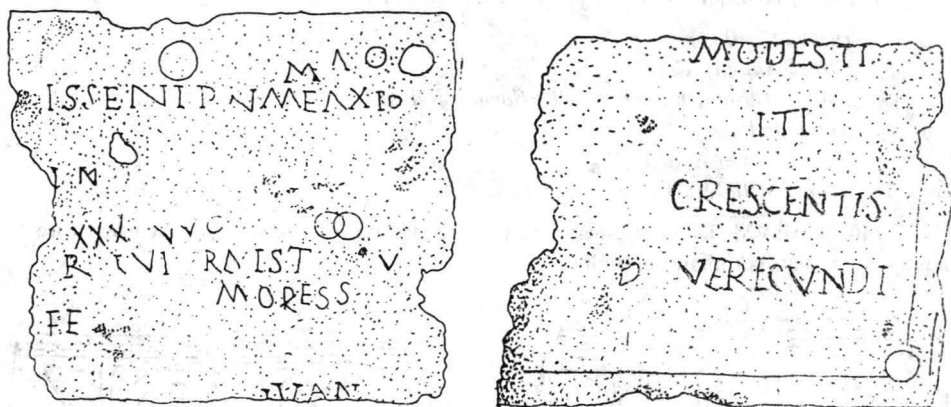

Fig. 3

V. Moga, în *Civilizația*, p. 102–106 (foto, desene ale ambelor fețe ale diplomei).

Pentru *intus*, autorul nu dă o transcriere (doar un desen, pe care îl reproducem alăturat); în urma examinării tăbliței (cu permisiunea autorului), am constatat următoarele:

În r. 1, sub orificiul de prindere din dreapta, se păstrează parte din formula [*cum iis quas postea du]xissent dumtaxat*, continuând în rândul următor cu [*singuli singulas*]. În rândul următor păstrat (3) se mai disting trei litere: I K N, data diplomei după lună și zi, posibil: [*ante d(iem) . . .]I K(alendas) (?) N[ovembres]*. În r. 4, erau numele consulilor; se păstrează doar sfârșitul cognomenului celui de-al doilea din perechea de consuli, prin urmare: [*. . . et . . . A?]quilino co(n)[s(ulibus)]* (ar putea fi vorba de *L. Egidius Titius Aquilinus*, din anul 125: A. Degrassi, *I fasti consolari dell'Impero Romano*, Roma, 1952, p. 36). În r. 5 era înscris numele trupei: [*coh(ortis)? . . . c(ivium)] R(omanorum) cui praest*, iar în ultimul rând lizibil, o parte din numele comandantului trupei: [*. . .] Modes[tus]* (el pare a fi pentru prima dată cunoscut în prosopografia milițiilor ecvestre).

Pentru *extrinsecus* (numele martorilor), lectura este clară:

.....
 [C. Vettieni] Modesti
 [Q. Fabi] Iti
 [P. Atini] Crescentis
 [L. Pulli] Verecundi

Martorul din antepenultimul rând mai apare în diploma din 29 iunie 120 de la Căței (IDR I, 5 = RMD, 17), iar recent într-un nou fragment de diplomă militară (P. Weiß, ZPE 117, 1997, p. 239), datată în 19 octombrie 106 sau 117/circa 124; pus la îndoială de C. Daicoviciu (SCIV 4, 1953, 3–4, p. 542) și G. Forni (Athenaeum 36, 1958, p. 11), cognomenul găsește totuși suficiente analogii: CIL III, 4785 (Virunum) *VRSVS ITI*, 12014 (310) (Künzig, Raetia) *ITIVS FECIT (vasculum)*; CIL VI, 19 740 (*Itia*), 35 502 (*Itius*) (gentilicii).

739. Ohaba (jud. Alba). Fragment de stelă funerară descoperită în 1991 în cursul lucrărilor agricole; dimensiuni: 1,05 × 0,98 × 0,13 m. Stela este mărginită de un chenar în formă de colonetă

(împodobită cu curpen de viță de vie și ciorchini de struguri); în partea de sus un medalion, iar dedesubt inscripția (litere înalte de 10 cm).

V. Moga, *Apulum* 34, 1987, p. 127–131, fig. 2 (foto, desen).

D(is) M(anibus)

C(aio) Antonio Capi-

toni, vet(erano) leg(ionis) IIII F(laviae) f(elicis),

Antonius Pater-

5 *nus filius) et Antonia*

Primitiva lib(erta) pos(uerunt)

740. APVLVM. Două fragmente de țigle șampilate, în *tabula ansata*, cu text care se suprapune parțial, permițând întregirea.

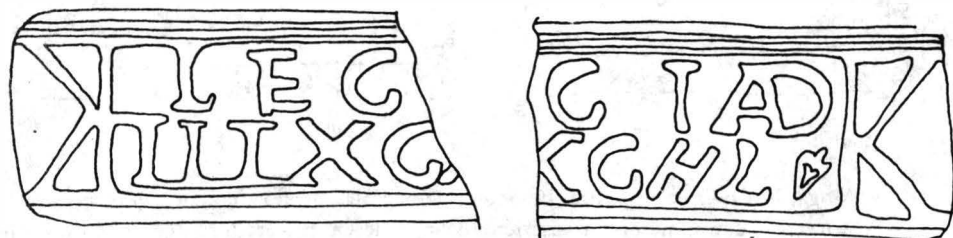

Fig. 4

C. L. Băluță, *Apulum* 34, 1997, p. 167–168 (cu desene):

Leg(io) I Ad(iutrix)

Leg(io) XIII

În r. 1, ligatură A+D; 2, scriere retrogradă, E redat II.

B) MOESIA INFERIOR

(Dobrogea)

Bibliografie – Generalități

741 M. Zahariade – Traian Dvorski, *The Lower Moesian Army in Northern Walachia (A. D. 101–118). An epigraphical and historical Study on the brick and tile stamps found in the Drajna de Sus Roman fort*, București, 1997 (183 p.).

742. M. Zahariade – N. Gudea, *The Fortifications of Lower Moesia (A. D. 86–275)*, Amsterdam, 1997, 116 p. + 80 fig.; conține numeroase referiri la descoperirile epigrafice de pe frontiera Moesiei Inferioare.

743. P. Weiß, *Neue Militärdiplome*, ZPE 117, 1997, p. 227–268.

Autorul publică 17 fragmente de diplome militare inedite, aflate în colecții private: dintre acestea, trei privesc armata Moesiei Inferioare (nr. 4, p. 233–238, anul 97; nr. 6, p. 239–242, anii 106 sau 117/124; nr. 13, p. 252–254, anii 148/154).

744. Al. Avram, *Καλλιτανά* (V), SCIVA 48, 1997, 3, p. 191–198; una dintre inscripții (p. 192 și urm, nr. 3) este reluată de editor în studiul *Un nouveau document sur le culte d'Isis à Callatis à l'époque impériale*, Revue roumaine d'égyptologie 1, 1997, p. 5–12.

745. C. Nicolae, *Descoperiri de epocă romană și bizantină la Carsium*, Pontica 28–29, 1995–1996, p. 134–159; reținem:

– p. 137 (nota 31), pl. 1/5–6: ștampile tegulare *AL. F. . .* și *AL. FL* (vezi seria XI, 1991 a acestei cronici, nr. 566);

– p. 141: pe un mâner de spată, numele *Valerianus* (vezi idem, Pontica 26, 1993, p. 226);

– p. 143 (pl. V/1 b): fragment de stâlp miliar (nu se indică piatra și dimensiunile), păstrând literele *PR P. . . / MP*

746. I. Barnea, *Despre două inscripții paleocreștine de la Callatis (Mangalia)*, Pontica 28–29, 1995–1996 (1998), p. 183–186.

În toamna anului 1983, săpături de salvare în zona cimitirului romano-bizantin din secolele IV–VI (zona de sud-vest a orașului Mangalia) au dus la descoperirea unei încăperi funerare boltită, cu dromos. Deasupra intrării și pe pereții laterali ai dromos-ului este pictată cu roșu câte o cruce cu capetele brațelor lățite; deasupra crucii de la intrare este pictată o inscripție greacă. Pe cei patru pereți ai camerei, la mijloc, este pictată cu roșu câte o cruce cu capetele lățite; deasupra și dedesubtul crucii de pe peretele de vest este pictată cu roșu închis o altă inscripție în limba greacă. În cele patru colțuri ale încăperii funerare s-au găsit 11 schelete umane.

Inscripția a fost publicată de: Epifanie Norocel, *Pagini din istoria veche a creștinismului la români*. Buzău. 1986, p. 170–173 (170); A. Rădulescu - V. Lungu. *Le christianisme en Scythie Mineure à la lumière des dernières découvertes archéologiques*, în *Actes du XIe Congrès international d'archéologie chrétienne (21–28 septembre 1986)*, Roma. 1989, p. 2591–2593; Renate Pillinger, *Spätantike und frühbyzantinische Kultur Bulgariens zwischen Orient und Okzident*, Viena, 1986, p. 99; eadem, *Ein frühchristliches Grab mit Psalmenzitaten in Mangalia (Kallatis, Rumänien)*, în *Die Schwarzmeerküste in der Spätantike und im frühen Mittelalter*, Viena, 1992, p. 98–102.

I. Barnea ajunge la concluzia că această inscripție reproduce aidoma psalmul 18 (19), 15:

Κύριε βοήθῆ μου κ(αί) λυτρωτά μου

„Doamne, ajutorul meu și izbăvitorul (mântuitorul) meu”.

747 (= IGLR, 194). I. Barnea, *Inscripția martirilor de la Axiopolis: noi observații*, Pontica 30, 1997, p. 199–203. Observații în lumina noilor studii:

Taseion nu poate fi confundat cu *Dasius* de la Durostorum; ultimul cuvânt al inscripției nu este un nume de persoană, *Euphrasi(o)s* (cum a propus V. Laurent), ci un substantiv indicând „ospăț” sau „pomană”: Κυρίλλω Κυνδαία Τασείω / παρατίθομαι εὐφρασιν; I. Barnea traduce: „Aduc pomană (fac pomenire) pentru (martirii) Chiril, Chindeas și Taseios (Dasius)”.

748. V. Georgescu – M. Ionescu, *Mărturii creștine de la Callatis*, Pontica 28–29, 1995–1996, p. 187–200.

749. N. Conovici, *Problèmes de la chronologie des timbres sinopéens*, Pontica 30, 1997, p. 117–154.

Inscripții recent descoperite

750. HISTRIA. Două fragmente de marmură, descoperite în cursul săpăturilor din 1990 și 1995 în dărâmături de construcții din sec. VI p.Chr.

Al. Avram – Oct. Bounegru, *Mithridates al VI-lea Eupator și coasta de vest a Pontului Euxin. În jurul unui decret inedit de la Histria*, Pontica 30, 1997, p. 117–154.

La aceste fragmente, editorii adaugă un alt fragment, mai vechi (publicat în ISM I, 45). Textul astfel reconstituit reprezintă un decret în cinstea unui strateg, originar din Am[astris] ori Am[isos], trimis de rege drept comandant al garnizoanei instalate la Istros. Inscripția datează înainte de campania romană din 72/71 a. Chr., în urma căreia orașele vest-pontice au fost supuse de Lucullus Varro.

751. TOMIS. Fragment de lespede cu inscripție (nu se indică piatra), profilată la partea inferioară; descoperită în anul 1985. Dimensiuni: 0,18 × 0,20 × 0,07 m. Litere înalte de 3–4 cm. Muzeul din Constanța (inv. 35 806).

M. Bărbulescu – A. Rădulescu, Pontica 30, 1997, p. 167–170, fig. 1 (foto, desen).

Recunoscând în ultimul rând păstrat numele lui L. Minicius Natalis Quadronius Verus, legat al Moesicii Inferioare (B. E. Thomason, *Laterculi praesidium*, Göteborg, 1984, col. 133, nr. 82) și prin comparație cu inscripția ISM II, 54 (fragmentară, în care editorii propun a completa numele aceluiași legat), noua epigrafă tomitană este completată astfel:

[Αὐτοκράτορι Καίσαρι, θεοῦ Ἀδριανοῦ υἱῶ. θεοῦ Τραιανοῦ Παρτικοῦ υἱωνῶ.
θεοῦ Νέρουα]

[ἐκγόν]ῶ. Τ(ιτῶ) Α[ιλίῶ Ἀδριανῶ Ἀντωνεῖνῶ Σεβαστῶ Εὐσεβεῖ. πατρι πατριδος,
ἀρχιερεῖ μεγίστῶ.]

[δημι]ορκικῆς [ἐξουσίας τὸ. . . ὑπίτῶ τὸ γ'. βουλή δῆμος Πόντου μητροπόλεως
Τόμεως ἐπιμελη-]

[θέντος] Λ(ουκίου Μινίκ[ιου Νατάλιδος Κουαδρονίου Οὐήρου. πρεσβευτοῦ τοῦ
Σεβ[αστοῦ] καὶ ἀντιστρατήγου]

.....

752. TOMIS. Fragment de lespede (nu se indică piatra) descoperit pe malul de vest al lacului Tăbăcărie, în partea dinspre cartierul Tomis Nord. Dimensiuni: 0,425 × 0,43 × 0,145 m. Litere înalte de 4,8–5 (6) cm. Ligaturi: r. 1 și 5, *E+T*; 2 *A+N+T* și de două ori *N+I*; 6 [ΑΔ]PIAN, ligatura *A+N*. Unele litere mai mici (r. 1, litera *O* în interiorul lui *C*; r. 2, *I* la sfârșitul lui *divi*); alteori depășesc înălțimea rândului (litera *I* în r. 1, în r. 2 în ligaturile *N+I*). În r. 3, numele lui Geta Caesar a fost martelat.

M. Bărbulescu – A. Rădulescu, Pontica 30, 1997, p. 170–174, fig. 2 (foto, desen).

Prin comparație cu altă inscripție tomitană (ISM II, 84), editorii propun următoarea întregire:

[*Imp(eratori) Caes(ari) divi M(arci) Antonini Pii Germ(anici) Sarm(atici) fil(io), divi Commodi fratri, divi Antonini Pii nep(oti) divi Hadriani pronep(oti), divi Traiani Part(hici)*]

[*abnep(oti), divi Nervae adnep(oti), L(ucio) Septimio Severo Pio Pertinaci Augusto Arabico Adiablenico Parthico maximo, pont(ifici) max(imo) trib(unicia) pot(estate) VIII*]

[*imp(eratori) XI co(n)s(uli) II p(atri) p(atriciae) pr]oco(n)s(uli) et Imp(eratori) [Caes(ari) L(ucii) Septimii Severi Pii Pertinacis Aug(usti) Arabic(i) Adiab(enici) Parth(ici) max(imi) fil(io), divi M(arci) Antonini Pii]*]

[*Germ(anici) Sarm(atici) nep(oti) divi Antonini Pi*] [*i pronep(oti) divi Hadriani abnep(oti) divi Traiani Parth(ici) et divi Nervae adnep(oti), M(arco) Aurelio Antonino Pio Fel(ici) Aug(usto)*]

5 [*trib(unicia) pot(estate) IV proco(n)l(s)uli et [[P(ublio) Septimio Getae nob(ilissimo) Caes(ari)]]*] [*Severi Aug(usti) fil(io) Antonini Aug(usti) fratri et Iuliae Domnae Aug(ustae), matri castr(or)um et Augg(ustorum)*]

Metrop(olis Tomitanorum per C(ai)um Ovinium Tertullum, leg(atus) Augg(ustorum) pr(o) pr(aetore)]

[Αὐτοκράτορα] **Καίσαρα** θεοῦ [Μ(άρκου) Ἀντωνεῖνου Εὐσεβοῦς Γερ(μανικοῦ) Σαρμα(τικοῦ) υἱὸν, θεοῦ Κομμόδου ἀδελφόν, θεοῦ Ἀντωνεῖνου Εὐσεβοῦς] [υἱοῖον, θεοῦ Ἀδ]ρ[ιαν(οῦ)] ἔκγονον [θ[Ε]Οῦ Τραιανοῦ Παρθικοῦ καὶ θεοῦ Νέρουα ἀπόγονον, Λ(οῦκιον) Σεπτίμιον Σεουήρον Εὐσεβῆ Περγίνακα Σεβ(αστόν)] [Αραβ(ικόν) Ἀδιαβ(ημικόν) Παρθ(ικόν) Μέγιστον, ἀρχιερέα μέγιστον, δημαρχικῆς ἐξουσίας θ', αὐτοκράτορα ια', ὑπάτον β', π(ατέρω) π(ατριδος) ἀντύπατον etc.

753. CAPIDAVA. Fragment de stelă de calcar, descoperit în cursul săpăturilor arheologice din 1995 (reutilizat ca material de construcție într-o locuință medievală timpurie). Inscripția era cuprinsă de un cadru profilat; pe partea dreaptă se păstrează un curpen de viță de vie cu un strugure. Dimensiuni: 0,32 × 0,38 × 0,33 m. Litere înalte de 5 cm (doar litera M, în r. 1. măsoară 6 cm); în r. 2, ligatura T+A, în r. 3, litera O mai mică, în interiorul lui C.

I. C. Opreș -- M. Popescu, *Pontica* 30, 1997, p. 177-181 (foto. desen).

[*D(is)*] *M(anibus)*

[. . . . .] *Cellso Sta-*

[*tiellis. p]raeflecto) coh(ortis)*

[*I Germantorum), v]ixit annis*

5 *IMNIS (?)*

Prefectul era originar din *Aquae Statiellae*, din Liguria. După editori, el era comandantul cohorței I Germanorum, atestată în Germania Superior între anii 82-134 (CIL XVI, 26, 62, 63, 80; RMD, 90), apoi în Moesia Inferior pe timpul lui Antoninus Pius (RMD 50. anul 157).

754. CAPIDAVA. Fragment de cărămidă purtând o ștampilă în chenar dreptunghiular (păstrat pe o lungime de 7,5 cm; lățimea: 2 cm).

I. C. Opreș, *SCIVA* 48, 1997, 3, p. 277-278, fig. 1 (desen).

Coh(ors) I Vbior(um)

Ligatura V+B; marginea dreaptă a cartușului este ruptă (dar probabil nu a afectat literele finale).

Această trupă este menționată în anul 99 în Moesia Inferior (CIL XVI, 44), apoi în Dacia Superior (mai întâi în anul 144: CIL XVI, 90 = IDR I, 14; cf. C. C. Petolescu, *SCIVA* 46, 1995, 4, p. 357-358, nr. 59).

755. Medgidia. „Stâlp miliar scris pe un fus de coloană din marmură, inversat, apărut întâmplător în curtea unui locuitor din Medgidia”. Dimensiuni: $\hat{h} = 1,62$, diam. = 0,35 m. „Scrierea este relativ neglijentă, textul păstrat fragmentar este mai bine lizibil la începutul și sfârșitul rândurilor, partea centrală fiind deteriorată. Se poate observa o mare diferență între suprafața nescrisă, foarte netedă, și cea pe care a fost trecută inscripția, al cărei aspect ne-ar putea sugera ștergerea unui text mai vechi, din care se păstrează urme neconcludente, sau, mai degrabă, deteriorarea ulterioară a inscripției de față”.

M. Bărbulescu – Adriana Câteia, Pontica 30, 1997, p. 183–184, fig. 1–2 (foto) și 3 (desenul inscripției).

Imp(eratoribus) Caess(aribus) C(aio) Aur(elio) Val(erio)

Diocle(tiano) et [Marco]

[Aur(elio)] Val(erio) Maximi]ano

Pp(iis) F[elicitibus) invict(is) Augg(ustis) et]

5 *F[il(avio) Val(erio) Constant]io*

et Gal(erio) Val(erio) Ma-

ximi]ano) nobb(ilissimis)

Caess(aribus)

m(ilia) p(assuum)

10 *XX[. . .]*

756. Valea Dacilor (jud. Constanța). Stâlp miliar din calcar galben, descoperit întâmplător în anul 1981. Muzeul din Constanța (inv. 29 704).

M. Bărbulescu – A. Câteia, Pontica 30, 1997, p. 184, 188–190, fig. 4 (foto) – 5 (desenul inscripției).

Pe stâlp s-au gravat două inscripții – una în epoca Severilor (text nesigur), cealaltă în epoca tetrarhiei:

Imp(eratoribus) Caes(saribus)

[C(aio)] Val(erio) Dioclet(tiano)

et Marco [Aur(elio)]

Maximiano]

5 *[in]vict(is) Augg(ustis) et]*

[F(ilio) Val(erio) Co]nstantio]

[et] Galerio [Val(erio)]

[Ma]ximiano]

[nobb(ilissimis)] Caes(saribus)

10 *m(ilia) p(assuum)*

III (?)

757. Corbu (jud. Constanța). Stâlp miliar (nu se indică piatra), descoperit întâmplător spre capătul de nord al satului, într-un șanț din stânga șoselei Constanța – Mihai Viteazul. Dimensiuni: î. = 2,20 m (baza înaltă de 0,36 m), diam. = 0,30 m. Textul inscripției este șters în cea mai mare parte; se păstrează câteva litere din primele două rânduri și ultimul (sau penultimul?) rând. Muzeul din Constanța (inv. 1327).

M. Bărbulescu – A. Câteia, Pontica 30, 1997, p. 190, nr. 3, fig. 6 (foto) – 7 (desenul inscripției).

Imp(eratoribus) [Caess(aribus) C(aio) A]urelio [Val(erio)]

Di[ocletia]no et

[M(arco) Aurel(io) Val(erio)]

[Maximiano]

5 *[invict(is) Augg(ustis) et]*

[F(ilio) Val(erio) Constantio]

[et] Galerio Val(erio) Ma-

ximiano nobb(ilissimis) Caess(aribus)]

m(ilia) p(assuum)

Disponerea rândurilor a fost sugerată autoarelor de un alt stâlp miliar, descoperit în împrejurimile localității Mihail Kogălniceanu (inedit).

De la Corbu mai provin doi stâlpi miliari: unul de la Maximin Tracul, regravat în epoca tetrarhiei (CIL III, 7614 = IGLR, 82) (pentru care autoarele propun, în r. 1, tot lectura *Imp. Caess.*, iar în r. 6 [*invictis Aug/g.*]); altul păstrând două inscripții, din epoca tetrarhiei și din vremea lui Iulian Apostatul.

758. TYRAS. Lespede de marmură, păstrată în cea mai mare parte; provine probabil din săpăturile lui Paul Nicorescu. Dimensiuni: 0,48 × 0,345 × 0,095 (0,11) m. Litere înalte între 1,5–2,9 cm; în r. 9, la sfârșit, un spațiu liber; la sfârșitul ultimului rând, *hedera*. Se păstrează la Muzeul de Istorie al Moldovei, Iași.

Al. Avram, *Studia antiqua et archaeologica* (Iași) 3–4, 1987, p. 115–126.

Τυραν[οι] ἔδωκαν πολ-
ιτείαν Βοσπορευανῶ[ι]
Οὐαλέντι Φιλοκάλου
πρεσβεύσαντα τὸ δεύτερον

5 [ἐπ]ὶ μεγίστῳ αὐτοκράτ-
ορι Σεβαστῶι Μ(άρκῳ) Ἀντωνεῖν[ωι]
ὑπὲρ τῶν συμφερόντων
τῆς πατρίδος καὶ πάντα κα-
λῶς καὶ δημωφελῶς

10 ταῦτ' ἔδοξε βουλῇ καὶ ὁ δ-
ῆμος ὁ Τυρανῶν ἐπὶ ἄρ-
χοντος Θεοκλέα Ἰεροσῶν-
τος μηνὸς (τρίτου)

R. 11, pe piatră: ΗΜΩΣ: r. 13: Γ pentru τρίτου.

„Locuitorii cetății Tyras (*Tyrani*) au acordat cetățenia bosporanului Valens, fiul lui Philocalos, care a îndeplinit de două ori solii pe lângă marele împărat Marcus Antoninus Augustus în interesul patriei și din toate punctele de vedere de o manieră excelentă și într-un mod profitabil pentru popor; așa a hotărât sfatul și poporul cetății Tyras, sub arhontatul lui Theocles, fiul lui Hieroson, în luna a treia”.

Al. Avram remarcă faptul că redactorul inscripției folosește un formular tipic pentru un decret din epocă elenistică, prin care unor străini li se acorda cetățenia. Limba decretului dă prilej editorului să reflecteze asupra gramaticii și unor elemente de vocabular.

În ceea ce privește rostul acestei misiuni, autorul aduce spre analogie alte două inscripții, de la Dionysopolis (IGB I², 16) și de la Callatis (inedită), menționând ambasade pe lângă împărat; totodată, consideră că această intervenție este în legătură cu păstrarea drepturilor cetății Tyras – ai cărei locuitori fuseseră scutiți de taxa de *portorium*, conform decretului guvernatorului Ovinus Tertullus din 17 februarie 201 (CIL III, 781 = ILS, 423).

Dimpotrivă, eu văd această misiune repetată pe lângă împărat în legătură cu evenimentele din anul 214 de la Tyras, la care face referire inscripția (destul de enigmatică, de altfel) de la Oescus în onoarea fostului primipil T. Aurelius Flavinus (CIL III, 14 416 = ILS, 7178).

